

Ольга Гловацька,
канд. пед. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ СІМЕЙНОГО НАСИЛЛЯ

У статті висвітлюється актуальність діяльності соціального працівника з дітьми, які зазнали сімейного насилля. Обґрунтовано основні ознаки, які вказують на наявність насилля щодо дітей в сім'ї. Виділено соціальні аспекти роботи з сім'єю щодо вирішення проблем насилля.

Olha Hlavatska

SOCIAL WORK WITH CHILDREN WHO EXPERIENCED DOMESTIC VIOLENCE

The article highlights the relevance of operation of the social worker with children who suffered from domestic violence. It points out the main features that prove domestic violence against children. It summarizes social aspects of work with family to solve the problems of violence.

За своїми характеристиками сім'я є динамічною диференційованою соціальною структурою, яка видозмінюється шляхом збільшення або зменшення кількості її членів, проходить різні етапи становлення і розвитку, вдосконалюється в міру виконання своїх функцій, збагачує зміст життєдіяльності та досвід виховання і робить свій внесок у скарбницю матеріальних та духовних цінностей народу. Важливою її особливістю є матеріальна і моральна відповідальність членів сім'ї один перед одним і перед суспільством у цілому.

Особливої уваги з боку держави та громадськості потребують сім'ї, в яких має місце насилля над дітьми, де систематично порушуються права людини. Конвенція про права дитини вказує, що для її повноцінного і гармонійного розвитку необхідно виховуватися в умовах сімейного оточення, атмосфері щастя, любові, розуміння, поваги до людської гідності [5].

За офіційними даними, насилля в сім'ї – досить поширене явище в Україні [12]. Статистика показує, що 30-40% всіх насильницьких злочинів відбуваються в сім'ї. За свідченням дітей, з жорстокістю вони зустрічаються вперше у власній сім'ї – з боку батьків та старших сестер і братів [11]. Якщо врахувати всі погрози, залякування, побиття та ін., то практично кожна дитина не один раз зазнавала агресії, тиску або насилля від своїх батьків. Діти, які пережили будь-який вид насилля, відчують труднощі у соціалізації, взаємостосунках з дорослими, не володіють навичками спілкування з однолітками. Вирішення своїх проблем неповнолітні – жертви насилля часто знаходять у кримінальному, асоціальному середовищі. Ця ситуація викликає занепокоєння і свідчить про необхідність сімейного виховання на загальнолюдських цінностях, відтворення сутності дитини та її самоцінності, формування морально-етичних ідеалів, навичок ненасильницької поведінки.

Розглядаючи сімейне насилля над дітьми, можна виокремити два аспекти наслідків цього явища: нанесення шкоди жертві зокрема, і суспільству загалом. Отже, необхідність вивчення цієї проблеми зумовлюється як реаліями сучасного життя, так і процесами, що відбуваються в сімейному середовищі.

За останні десятиріччя спостерігається активний науковий пошук і розробка окремих питань сімейного насилля (дослідження Ю. Якубова, Н. Лавриненко, Г. Лактіонової, М. Московка, О. Балакіревої). Наукові основи психолого-педагогічної діяльності щодо попередження та подолання причин та наслідків насилля щодо дітей в сім'ї висвітлено у працях В. Бондаровської, О. Бондарчук, Т. Говорун, І. Зверевої, О. Кікінежді, І. Трубавіної, М. Ліборакіної та ін.

У психолого-педагогічній літературі існують різні пояснення явища насилля. Психоаналіз вбачає у ньому перенесення індивідом примітивного потягу до смерті (якому Фройд дав назву – «інстинкт смерті») з самого себе на зовнішні об'єкти. Необіхевіоризм вважає насилля наслідком фрустрацій, що переживаються особистістю в процесі соціального научіння (Дж. Доллард, Н. Міллер, А. Бандура). Інтеракціонізм – наслідком об'єктивного «конфлікту інтересів», «несумісності цілей» окремих особистостей і соціальних груп (Д. Кемпбелл, М. Шериф). Когнітивізм розглядає насилля як результат «дисонансів» і «невідповідностей» у пізнавальній сфері суб'єкта (Л. Фестінгер, Г. Тешфел).

На сьогодні не існує єдиної теорії, здатної повністю пояснити всі випадки й причини сімейного насилля. Приймаючи до уваги складність внутрішнього світу, особливості соціальної взаємодії та характер сім'ї як соціальної структури, потрібно все ж таки враховувати усе різноманіття сімей, індивідуальні характеристики їх членів й ті соціальні відхилення, які переплітаючись між собою можуть викликати насилля над дітьми. Все це надає особливого значення взаємному впливу людей один на одного, і пов'язаними з цим впливом вчинками, які передують насиллю і сліднують за ним.

Метою статті є висвітлення теоретичних та практичних аспектів соціальної роботи з дітьми, які зазнали сімейного насилля.

З позицій системної сімейної психотерапії, представником якої є Ейдеміллер, жорстока поведінка в сім'ї – показник дисфункційної сімейної системи, структурна ознака порушення внутрішньосімейних стосунків, спроба неадекватними засобами стабілізувати сімейну систему (наприклад, насилля може застосовуватися в контексті боротьби за контроль, порядок і владу в родині). І якщо існуючі проблеми внутрішньосімейних відносин (початково не пов'язані з насиллям) не усунути, то насилля приймає хронічний або циклічний характер [8]. Особливе місце в процесі допомоги дітям жертвам сімейного насилля належить соціальним працівникам, діяльність яких спрямована на оптимізацію сімейних стосунків, подолання причин та наслідків дисгармонії сімейних стосунків.

Робота професіоналів з конкретним випадком насилля починається з діагностики. Тому потрібно знати прямі та опосередковані ознаки, які можуть вказувати на наявність насилля щодо дітей в сім'ї. Науковці Т. Сафонова, Є. Цимбал, Л. Оліференко, І. Дем'яненко виділяють наступні вікові особливості психічного стану та поведінки дитини, які дозволяють запідозрити насилля щодо них:

- Вік 0–6 міс.: малорухомість, байдужість до оточуючого світу, відсутність чи слабка реакція на зовнішні стимули, у 3–6 міс. – зрідка посмішка.

- Вік 6 міс. –1,5 р.: боязнь батьків, острах фізичного контакту з дорослими, переляк при спробі дорослих узяти дитину на руки, постійна безпричинна настороженість, плаксивість, пхикання, замкнутість, смуток.

- Вік 1,5–3 р.: острах дорослих, рідкі прояви радості, плаксивість, реакція переляку на плач інших дітей, крайнощі в поведінці – від агресивності до байдужості.

- Вік 3–6 р.: пасивна реакція на біль, відсутність опору, примирення з існуючим станом речей, улеслива поведінка, надмірна поступливість, нічні жахи, страхи, хворобливе ставлення до зауважень, критики; брехливість, агресивність, жорстокість щодо тварин, молодших дітей.

- Молодший шкільний вік: прагнення приховати причину ушкоджень і травм, самотність, замкнутість, відсутність друзів чи погіршення взаємин з однолітками, низька успішність та ін.

- Підлітковий вік: депресія, низька самооцінка, втечі з дому, кримінальна чи антигромадська поведінка, вживання алкоголю, наркотиків, спроби самогубства та ін. [7].

Для усіх вікових категорій властиві такі характерні прояви, які сигналізують про застосування насилля до дітей: затримка фізичного, розумового, мовного і моторного розвитку, низька успішність, підвищена тривожність, пригніченість, стомленість, різні соматичні захворювання, порушення апетиту, постійний голод чи спрага, санітарно-гігієнічна занедбаність, прагнення будь-якими способами, аж до нанесення самопошкоджень, привернення до себе уваги навколишніх та ін.

У психолого-педагогічній літературі існує значний перелік загальних індикаторів, які проявляються в переживаннях і поведінці дітей з сімей, де практикується насилля. При їх виявленні можна діагностувати наявність неадекватних взаємостосунків у сім'ї. Наведемо лише деякі з них, які, на наш погляд, є найінформативнішими для соціального працівника:

- зовнішні прояви поведінки, страх;
- нездатність виразити почуття вербально;
- залучення в боротьбу батьків;
- почуття виправданої жорстокої поведінки;
- почуття непотрібності, розчарування, ізоляція;
- суперечливі почуття щодо батьків [4].

Робота з сім'єю щодо вирішення проблем насилля передбачає обов'язкове визначення основних факторів, що провокують насильницькі дії в дитячо-батьківських стосунках:

- соціальний статус сім'ї;
- індивідуально-психологічні особливості батьків;
- соціально-психологічні особливості дітей – жертв насилля [6].

Для повного розгляду ситуації обов'язково повинні враховуватися особливості поведінки батьків або опікунів, що є характерними для осіб, яким властива насильницька поведінка щодо своїх дітей:

- суперечливі, незрозумілі пояснення причин травм у дитини, небажання внести ясність у те, що відбувається;

- несвоєчасне звертання за допомогою у випадку травм у дитини чи звертання за допомогою з ініціативи сторонніх осіб:

- обвинувачення в травмах самої дитину;
- неадекватна реакція батьків на тяжкість ушкоджень у дітей, прагнення до їх перебільшення чи зменшення;
- відсутність стурбованості за долю дитини;

- неухажність, відсутність ласки, емоційної підтримки дитини;
- стурбованість власними проблемами, неухажність до здоров'я дитини;
- розповіді про те, як їх карали у дитинстві;
- ознаки психічних розладів у поведінці чи прояв патологічних рис характеру (агресивність, збудженість, неадекватність та ін.);
- перекидання на дитину відповідальності за власні невдачі, ототожнення її з нелюбимим родичем, негативна характеристика дитини [1].

Доцільним є знання про правила поведінки соціального працівника у випадку, коли жертва звертається за допомогою: уважно, спокійно, терпляче слухати, не обвинувачувати людину, вірити їй, виявляти співчуття, емпатію, інформувати про її права.

Якщо звертаються за допомогою родичі або знайомі жертви необхідно порадити їм поговорити з нею особисто, переконати, що, по можливості, жертва повинна сама звернутися до правоохоронних органів. Обговорити з тими хто прийшов повідомити про жертву, чому їх так турбує ця ситуація та проаналізувати можливі дії з її врегулювання. Слід пам'ятати, що при виявленні насилля щодо дітей необхідно про це повідомити в міліцію, службу у справах неповнолітніх. Потрібно інформувати про можливість надання допомоги, а у випадку актуального насилля – потурбуватися про безпеку жертви, розміщення її у спеціалізованій службі, родичів, знайомих. Проте не можна за людину приймати рішення, вирішувати її долю – це право та обов'язок кожної людини [12].

З метою попередження вторинних стресових факторів, запобігання рецидивам насилля в сім'ї необхідним є план дій, який би передбачав перелік заходів: до кого, куди можна звернутися за допомогою в будь-який час і як це зробити; що треба робити при ознаках рецидиву для самозахисту, збереження здоров'я тощо, як реагувати на кривдника; які речі необхідно взяти з собою при втечі з дому; як оцінити небезпеку кривдника.

Отже, у роботі з дітьми, жертвами сімейного насилля, соціальні працівники повинні враховувати особливості психічного стану та поведінки дитини, які дозволять запідозрити насилля щодо них. Володіючи інформацією про загальні індикатори, які проявляються в переживаннях і вчинках дітей, де практикується насилля, фахівець буде спроможний діагностувати наявність неадекватних стосунків у сім'ї, сприяти створенню доброзичливих взаємовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаровська В. Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству / В. Бондаровська. – К. : СДМ-Студіо, 1999. – 64 с.
2. Бондарчук О. Психологія сім'ї : курс лекцій / О. Бондарчук. – К. : МАУПІ, 2001. – 96 с.
3. Говорун Т. Стать та сексуальність : психологічний ракурс : навчальний посібник / Т. Говорун, О. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
4. Забальдікіна Е. Памятка социальному работнику. Основные сведения о насилии в семье / Е. Забальдікіна // Социальные работники за безопасность в семье / под ред. М. Либоракиной. – М. : Редакционно-издательский комплекс Русанова, 2009. – С. 138 – 142.
5. Конвенція про права дитини. – К., 1995. – 12 с.
6. Максудов Р. Защита от насилия в семье : проблема, разработки и запуск комплексной социальной технологии / Р. Максудов, М. Флямер // Социальные работники за безопасность в семье / Под ред. М. Либоракиной. – М. : Редакционно-издательский комплекс Русанова, 2009. – С. 84 – 89.
7. Мищик Л. Насилие в семье как социально-педагогическая и психологическая проблема / Л. Мищик, З. Белоусова, Т. Голованова. – Запорожье, 1999. – 98 с.
8. Насилие в семье : с чего начинается семейное неблагополучие : [научно-методическое пособие] / под ред. Л. Алексеева. – М., 2000. – 136 с.
9. Петровский А. Короткий психологический словарь / А. Петровский, М. Ярошевский. – М. : Политиздат, 1995. – 350 с.
10. Старий Б. Насилие в семье / Б. Старий // Энциклопедия социальной работы: в 3 т. – М., 2004. – Т 2. – 325 с.
11. Синягина Н. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений / Н. Синягина. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2011. – 96 с.
12. Трубавіна І. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю : [навчальний посібник] / І. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2002. – 132 с.